

Väike rahvas ja suur riik: Vepslaste assimileerumine 1950.–1980. aastail

Indrek Jääts*

Sissejuhatus

Teise maailmasõja eel, aastal 1939 loendati Vene NFSV territooriumil 31 449 vepslast. Aastaks 1959 oli nende arv langenud 16 170-le, seega 20 aastaga umbes poole võrra. 1989. aasta andmeil elas Venemaal veel 12 142 vepslast.¹ Poole sajandiga oli kadunud ligi kaks kolmandikku rahvast, samal ajal kui enamiku teiste nõukogude rahvaste arvukus kasvas. Asi polnud selles, et vepsa emad ei sünnitanud või et nende lapsed surid, vaid assimileerumises ehk ümberrahvustumises, etnilise enesemääratluse muutumises. Vepslased ja nende järeltulijad valisid mingil põhjusel vene identiteedi.

Vepslaste assimileerumine oli erakordselt kiire, aga kiiresti sulas kokku ka teiste sarnase staatusega, see tähendab ilma igasuguse autonoomiata nõukogude rahvaste (vadjalaste, isurite, liivlaste, tverikarjalaste jt) arvukus. Miks väikerahvad kaovad? Miks inimesed oma vanematelt päritud etnilise identiteedi mõne teise vastu välja vahetavad? Kuidas see toimub? Millist rolli mängivad seejuures riigi rahvuspoliitika ja enamusrahva suhtumine? Kõik see ongi käesoleva artikli teema. Iga rahva lugu on muidugi unikaalne, aga ma usun, et vepsa juhtumi lähema vaatluse tulemused on paljuski üldistatavad teistelegi väikerahvastele, eeskätt Nõukogude Liidus ja Venemaal.

20. sajandi teisel poolel toimunud vepslaste kiire assimileerumise põhjustele, mehhanismidele ning seostele nõukogude rahvuspoliitika ja vene enamuse hoiakutega on uurijad seni vähe spetsiaalset tähelepanu pööranud. Eriti napilt on kirjutatud piirkonnas elavate venelaste suhtumisest vepslastesse. Võib-olla on teema tundunud ebamugavana. Küll on mitmed autorid käsitlenud vepslaste arvukuse kiiret kahanemist. Suurima panuse vepslaste etnodemograafiliste protsesside uurimisse on kahtlemata andnud vepsa etnoloog ja ühtlasi üks vepsa liikumise juhtfigure Zinaida Strogalštšikova. 1980. aastate algul pani ta tähele vepslaste arvukuse ebaloomulikult kiiret kahanemist ametlikes loendusandmetes ning tõestas ulatuslike väliuuringute abil, et tegemist on andmete sihiliku moonutamisega.² Hiljem on ta avaldanud pikki ja põhjalikke ülevaateid vepslaste arvukuse muutumisest 20. ja 21. sajandil.³

* Indrek Jääts (1971), PhD, etnoloog ja ajaloolane, vanemteadur, Eesti Rahva Muuseum, Muuseumi tee 2, 60532 Tartu, ijaats@gmail.com

¹ Vepslaste arvukuse muutumise kohta vt Z. Strogalštšikova. Vepsy na rubeže XX–XXI vekov: Po dannym oficial'noj statistiki i sociologičeskij issledovanii. – Vepsy na rubeže XX–XXI vekov. Petrozavodsk: IJaLI Karel'skij NC RAN, 2008, tabel 1. 1970. ja 1979. aasta andmetel oli vepslaste arv Venemaal veelgi väiksem (vastavalt 8057 ja 7550). Pikemalt selle kohta vt I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail: Vepsa näide. – Akadeemia 2016, nr 9, lk 1523–1556.

² Z. Strogalštšikova. Ob etnodemografičeskij tendencijah, social'no-ekonomičeskom i kul'turnom razvitii vepsskoj narodnosti. – Problemy istorii i kul'tury vepsskoj narodnosti. Petrozavodsk: Karel'skij filial AN SSSR, IJaLI, 1989, lk 27–42.

³ Vt näiteks Z. Strogalštšikova. Vepsy: etnodemografičeskije processy (prošloe i nastojaščee). – Sovremennaja nauka o vepsah: dostiženija i perspektivy (Pamjati N. I. Bogdanova). Petrozavodsk: IJaLI Karel'skij filial NC RAN, 2006, lk 378–412; Z. Strogalštšikova. Vepsy na rubeže XX–XXI vekov.

Zinaida Jetojeva oma
tädiaga kodukülas
Sarjärvel. Tollasest
etnograafiaüliõpilasest
sai hiljem tunnustatud
teadlane ja üks vepsa
liikumise juhtfigure
Zinaida Strogalštšikova.
Podporožje rajoon,
Leningradi oblast. Foto:
Toivo Pedak, 1972.
ERM Fk 1666:42

Vepslaste etnilisest identiteedist on kirjutanud folklorist Kristi Salve.⁴ Kaudsemalt on ta sama teemat, millega seostuvad paratamatult ka rahvuspoliitika, vene enamuse hoiakud ning assimileerumine, käsitlenud varemgi.⁵ Kuigi Salve ei keskendunud oma teadustöös vepslaste etnilise identiteedi uurimisele, pani ta kahe kümnendi vältel (alates 1976. aastast) peamiselt keskvepsa külades välitöid tehes tähele ja tallele nii mõndagi. Nii vepslaste kui ka venelaste etnilised hoiakud avaldusid inimeste spontaansetes väljaütlemistes ja argistes suhtlussituatsioonides. Salve suhtles vepslastega nende emakeeles ja sai seega tõenäoliselt vaadata sügavamale vanema põlvkonna eluilma, kui olnuks võimalik vene keele vahendusel. Keskmise ja eriti noorema põlvkonna puhul see eelis paraku ei kehti – nemad valdavad vene keelt sama hästi, sageli paremini kui vepsa keelt.

Vepslaste etnilisest identiteedist on kirjutanud ka soome uurija Kaija Heikkinen, kesken- dudes 1980. aastate lõpul alanud etnilisele liikumisele ning rahvaliku õigeusuga seotud küla- pühadele.⁶ Samuti on rahvastikuprotsesse ning rahvuspoliitikat oma Vepsamaad ja vepslasi puudutavates artiklites käsitlenud filoloog Aime Kährik ja geograaf Ott Kurs.⁷

Vepslaste suhtes rakendatud rahvuspoliitikat nõukogude perioodi viimastel aastakümnetel on varem käsitlenud ka selle artikli autor, kesken- dudes manipulatsioonidele vepslaste etnilise kuuluvuse (rahvuse) registreerimisel isikut tõendavates dokumentides ja rahvaloendustel.⁸ Käsitlesin vepslasi kesk- võimu ja regionaalsete võimuorganite rahvuspoliitika objektina. Käes- olevas artiklis vaatlen vepslaste assimileerumist nende endi vaatevinklist. Kuna need kaks vaadet (väljast ja seest) on omavahel tihedalt põimunud, on teatavad kordused paratamatud.

Artikli esmane allikas on välitöödel kogutud materjal aastatest 2010–2015. Vepslaste, nende etnilise identiteedi ja assimileerumisprotsessidega tutvusin esimest korda põhjaliku-

⁴ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä. – Ison karhun jälkäläiset. P. Hakamies (toim). Helsinki: SKS, 1998, lk 119–140.

⁵ K. Salve. Vepslased ja nende keel muuseumisse. – Kultuur ja Elu 1989, nr 10, lk 26–31.

⁶ K. Heikkinen. Vepsäläisten etninen identiteetti ja ongelmallinen julkisuus. – Ison karhun jälkäläiset. P. Hakamies (toim). Helsinki: SKS, 1998, lk 141–159.

⁷ A. Kährik. Kaduvuse tuhanded vormid. Vepslased 20. sajandil. – Akadeemia 1990, nr 8, lk 1595–1613; O. Kurs. Vepsa ja vepslased. – Kleio 1997, nr 3, lk 23–30; O. Kurs. The Vepsians: An Administratively Divided Nationality. – Nationalities Papers 2001, 29 (1), lk 69–83.

⁸ Vt I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail.

„Elon pu“ festivalist osavõtjad suundumas Vidla keskusest peoplatsile. Oblastivõimude korraldatud vepsa pidu ning sellele üle pika aja avalikult kõlanud vepsa keel tähendasid vepslaste kui rahvuse taastunnustamist regionaalsel tasandil. Podporožje rajoon, Leningradi oblast. Foto: Jüri Karm, 1987. ERM Fk 2210:10

malt kahe nädalase välitöö käigus 2010. aasta suvel Leningradi oblasti Podporožje rajooni keskvepsa külates. Salvestasin kolm pikemat intervjuud (kõik naistega), olulisem oli aga omandatud kogemus, vahetu kokkupuude Vepsamaa ja vepslastega. Uuesti külastasin sama kanti järgmisel suvel, kuid seekord piirdusime „Elon pu“ festivali külastamisega Vidlas (Vinnitsõ).⁹

Põhiline materjalikogumine toimus 2014. aasta augustis, sedakorda Vologda oblasti Babajevõ rajooni keskvepsa ning Leningradi oblasti Boksitogorski rajooni lõunavepsa külates. Koostasin lühikese venekeelse küsimustiku, mille abil vestlust suunasin. Intervjuud lindistasin diktofoniga. Põhiliselt huvitasid mind inimeste isiklikud kogemused sellest, kuidas nende rahvast rahvaloendustel ning isikut tõendavates dokumentides (rahvus passis) registreeriti. Koos sellega kogunes teavet vepslaseks olemise kogemuse kohta laiemalt. Tegin 19 venekeelset intervjuud, neist 13 Vologda oblastis (6 meest ja 7 naist, sündinud aastatel 1931–1978) ja 6 Leningradi oblastis (2 meest ja 4 naist, sündinud 1930–1966).

Uuesti külastasin Leningradi oblasti Boksitogorski, Tihvini ja Podporožje rajooni lõuna- ja keskvepsa külasid 2015. aasta kevadsuvel. Ekspeditsiooni põhieesmärk oli koguda audiovisuaalset materjali dokumentaalfilmi „Läbi vepslaste maa: 50 aastat hiljem“ tarvis. Kuna filmi teema on vepslaste ning nende keele hääbumine, saime paratamatult lisamaterjali assimileerumise ja selle põhjuste kohta. Oma küsimustikku kasutades tegin 6 intervjuud (2 meest, 4 naist, sündinud 1932–1963).

Kokku rääkisin niisiis 25 vepsa päritolu inimesega. Kuna lubasin neile anonüümsust, siis tähistan viidetes neid Rooma numbritega. Lisan soo, sünniaasta ja oblasti (L – Leningradi, V – Vologda). Intervjuud on autori valduses.

⁹ Kasutan artiklis vepsakeelseid kohanimesid, mille mittetunnustamine ja asendamine venekeelsetega oli osa nõukogude rahvuspoliitikast. Venekeelsed vasted esitan esmamainimisel sulgudes.

Artikli ajaliseks raamiks on valitud periood 1950. aastate keskpaigast 1980. aastate keskpaigani ehk põhiliselt Hruštšovi ja Brežnevi võimuperiood. 1980. aastate lõpul sündis pere-stroika tuules vepsa liikumine ning vepslaste seas toimus teatav etniline ärkamine, kuid see on juba eraldi teema.¹⁰ Kuna välitööde andmed pärinevad Leningradi ja Vologda oblasti kesk- ja lõunavepsa küladest, siis keskendungi järgnevalt eeskätt neile. Vaatluse alt jäävad välja Karjala vabariigi kagunurgas elavad põhjavepslased, kelle olukord vaadeldaval perioodil lõunapoolsete suguvendade omast mõneti erines.

Lühidalt varasemast ajaloost

Esimese ülevenemaalise rahvaloenduse (1897) järgi elas Venemaal kokku 25 818 vepslast.¹¹ Üle 99 protsendi neist kuulus talupojaseisusse ja elas maal, ligi 93 protsendi jaoks oli põllumajandus peamine elatusallikas. Lugada oskas vepslastest umbes 14 protsenti – pigem mehed kui naised – ja peaaegu eranditult vene keeles. Algharidusest kõrgem haridus oli loendusandmete järgi vaid kahel vepslasel.¹² Rahvus määratleti tollal emakeele alusel. Niisiis on võimalik, et väike osa vepslasi, kes olid kodukülast lahkunud, end venekeelses keskkonnas (eeskätt linnades) sisse seadnud, sotsiaalset karjääri teinud ja vene keelele üle läinud, neis arvudes ei kajastu. Üldpilti see siiski ei muuda – oma rahvale olid need inimesed nii või teisiti kaotsi läinud. Vepsa haritlaskonda, kes oleks võinud oma rahva sotsiaalse mobiilsuse tõstmiseks midagi ette võtta, tollal ei eksisteerinud.

Vepslaste vastu tundsid huvi ja neist kirjutasid mõned tsariaegsed vene haritlased. Üldiselt arvati, et see väike ja vaene rahvakild peagi kaob.¹³ Võimuesindajad ei teinud sellest suuremat numbrit, sest nende jaoks oli tegu lihtsalt Olonetsi ja Novgorodi kubermangu teatud maakondades elavate talupoegadega, kelle asi oli tööd teha ja makse maksta. Sellele, mis keeles nad omavahel rääkisid, ei omistatud tähtsust.

Nõukogude võimu kehtestamise järel suhtumine riigi mittevene elanikkonda muutus. Bolševikel oli õnnestunud oma võimu kindlustada suuresti tänu mittevene rahvaste toetusse. Kui ühtse ja jagamatu Venemaa eest võitlevad Vene valged suhtusid vähemusrahvaste autonoomia ja iseolemise püüdlustesse üldiselt sallimatult, siis kuulutasid bolševikud rahvaste enesemääramisõigust ja jagasid territoriaalaunoomiat. 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul said ka vepslased madalatasemelise rahvusliku territoriaalaunoomia: loodi rahvuskülanõukogud ja kaks rahvusrajooni – Šoutarve (Šeltozero) rajoon Karjalas ja Vidla rajoon Leningradi oblastis¹⁴. 1931. aastal loodi võimude toel ladina tähestikul põhinev vepsa kirjakeel, mida hakati järgmisel aastal õppekeelena kasutama paljudes vepsa koolides. Mitmetes nõukogude õppeasutustes koolitati riigi tollase rahvuspoliitika – põlismaistamise ehk *korenizatsija* – elluviimiseks vajalikku vepsa kaadrit.¹⁵

¹⁰ Selle kohta vt I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail, lk 1544–1549; I. Jääts, S. Karm. Aleksei Petersoni roll vepslaste ja udmurtide rahvuslikus taassünnis (1980.–1990. aastad). – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 63, 2021, lk 45–66.

¹¹ Etnonüümi „vepslased“ loendusandmetes ei pruugitud. Olonetsi kubermangu puhul kasutati vepslaste tähistamiseks nimetust *tšuuud*, Novgorodi kubermangu puhul *tšuhhar*.

¹² Die Nationalitäten des Russischen Reiches in der Volkszählung von 1897. H. Bauer, A. Kappeler, B. Roth (Hrsg.). Bd. B. Ausgewählte Daten zur Sozio-ethnischen Struktur des Russischen Reiches – Erste Auswertungen der Kölner NFR-Datenbank. Stuttgart: Steiner Verlag Wiesbaden, 1991, tabelid 1, 41, 43, 47.

¹³ V. Pimenov, Z. Strogal' ščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija. – Problemy istorii i kul'tury vepsskoj narodnosti. Petrozavodsk: Karel'skij filial AN SSSR, IJaLI, 1989, lk 10–11.

¹⁴ Leningradi oblastisse plaaniti luua veel 1–2 vepsa rahvusrajooni ning ühendada need vepsa rahvusringkonnaks, kuid selleni ei jõutud.

¹⁵ V. Pimenov, Z. Strogal' ščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija, lk 19–21; Z. Strogal' ščikova. Vepsy: etnodemografičeskie processy (prošloe i nastojaščee), lk 383–391; vt ka I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika vepslaste suhtes 1920.–1930. aastail. – Soome-ugri sõlmed 2012. Tallinn: Fenno-Ugria, 2013, lk 25–29.

1930. aastate teisel poolel riigi rahvuspoliitika muutus. Tulevase sõja ootuses hakati Nõukogude Liidu loodeosas elavates läänemeresoome rahvastes, eeskätt soomlastes ja eestlastes, aga inertsina ka karjalastes, vadjalastes, isurites ning isegi piirist küllaltki kaugel elavates vepslastes nägema kapitalistlike välisriikide (Soome, Eesti ja nende võimalike liitlaste) potentsiaalseid toetajaid, kelle kahjutuks tegemiseks tuli rakendada ennetavaid meetmeid. Muu hulgas likvideeriti Leningradi oblastis loodud vepsa rahvuskülanõukogud, samuti kesk- ja lõunavepsa alade ainsaks jäänud Vidla rahvusrajoon.¹⁶ Vepsa kirjakeele kasutamine lõpetati 1938. aasta kevadel. Oma lühikese kasutusaja jooksul ei jõudnud see rahva seas eriti juurduda. Vepsamaa koolide ainsaks õppekeeleks sai jälle vene keel. Vepsakeelne kirjavara korjati kokku ja hävitati. Äsja tekkinud väikesearvulist vepsa haritlaskonda tabasid repressioonid.¹⁷ Vepsa keel eemaldati kohalikust avalikust elust ja vepslastele anti mõista, et igasugust „vepsa asja“ ajamist käsitletakse nõukogudevastase tegevusena ning karistatakse vastavalt. Rajoonilehest Vepsskaja Pravda sai Vinnitskaja Pravda.¹⁸ Samas registreeriti loendustel ja isikut tõendavates dokumentides jätkuvalt vepsa rahvust (seejuures kasutati etnonüümina vahel endiselt sõna *tšuhhar*).

1930. aastate lõpul toimunu oli vepslaste jaoks rahvuslik katastroof, trauma, mis mõjutas nende eneseteadvust terve järgmise põlvkondani. Päriselt pole sellest üle saadud tänini ja seda eriti vanema põlvkonna seas. Hirmu vahendati ka noorematele¹⁹:

Lastena kartsime, ei tunnistanud, et me vepsa rahvusest oleme, ei rääkinud, et vepsa keelt oskame. Teadsime, et sellel rahvusel hoiti silm peal. Vanaemad-vanaaisad rääkisid meile, et vepslasi ei austata. 1930. aastail saadeti vepslasi Siberisse. Vanaemad andsid meile selle hirmu edasi. Meie kartsime koolides, et ei oska küllalt hästi vene keelt.²⁰

Teine maailmasõda tõi vähem linnastunud nõukogude rahvastele kaasa proportsionaalselt suuremaid inimkaotusi, sest osa linnades töötavaid meessoost spetsialiste jäeti mobiliseerimata.²¹ Vepslased olid aga jätkuvalt maarahvas. 1939. aasta andmeil elas neist linnades vaid 15 protsenti.²² Põhjavepsa külad olid sõja ajal Soome vägede okupeeritud, kesk- ja lõunavepsa ala sattus aga Nõukogude vägede lähitagalaks. See tähendas, et vepsa kolhoosnike niigi nappe toiduvarusid rekvireeriti halastamatult rinde ja sissepiiratud Leningradi tarvis.

Rahvuspoliitika²³

Hruštšovi ajal pidid Vene NFSV mittevene keeled tegema nii avalikus elus kui ka haridussüsteemis järjest enam ruumi vene keelele. Vepsa keele staatust ja kasutusala see otseselt ei puudutanud, sest vepsa keel oli taandatud juba enne sõda üksnes omavaheliseks kõnekeeleks. Üldise taustana tuleks toonast keelepoliitikat siiski meeles pidada.

Valusalt puudutas vepslasi tollal võetud suund maa ja linna vaheliste erinevuste kaota-

¹⁶ Keskvepsa ala idapoolne osa lülitati 1937. aasta sügisel moodustatud Vologda oblasti koosseisu. Seal eksisteerinud vepsa rahvuskülanõukogud likvideeriti. Rahvusliku (mittevene) piirkonnana defineeritud Karjalas säilis Šoutarve rahvusrajoon 1956. aastani, mil Karjala-Soome NSV taandati Karjala ANSV-ks.

¹⁷ V. Pimenov, Z. Strogal ščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija, lk 21; Z. Strogal ščikova. Vepsy: etnodemografičeskije processy (prošloe i nastojaščee), lk 387–391.

¹⁸ V. Pimenov, Z. Strogal ščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija, lk 21.

¹⁹ IV M 1940 V; V M 1931 V; VII N 1937 V; XXVIII N 1932 L

²⁰ VII N 1937 V

²¹ V. Kozlov. Nacional'nosti SSSR (etnodemografičeskij obzor). Moskva: Statistika, 1975, lk 172; vt ka A. Kährrik. Kaduvuse tuhandes vormid, lk 1608.

²² Z. Strogal ščikova. Vepsy na rubeže XX–XXI vekov, tabel 1.

²³ Nõukogude rahvuspoliitika kohta Hruštšovi ja Brežnevi ajal pikemalt vt I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail.

miseks, millega seoses kuulutati osa külasid „perspektiivituiks“.²⁴ Vepslastest mõjutas see enim neid, kes elasid Vologda oblastis. Sealsed oblasti- ja rajoonivõimud ei näinud mõtet investeerida metsastel äärealadel hõredalt paiknevate väikeste vepsa külade ja kolhooside taristu arendamisse. Koolid, poed, postkontorid ja muud ametiasutused suleti, teid ei ehitatud ega hooldatud, elektrivarustus katkestati, kui seda üldse oli. Mitmed kolhoosid otsustasid kujunenud olukorras oma tegevuse lõpetada. Terved külastud (Väräsjärvi ja Šimgär; vene keeli vastavalt Krivozero, Šimozero) jäeti maha, nende elanikud kolisid ümber naabruses asuvatele vepsa aladele või pudesid lalial piirkonna linnadesse.²⁵

Kõik see polnud mõeldud rahvuspoliitilise meetmena, kuid mõjus sellisena vepslaste puhul. Perspektiivitutena likvideeriti ka paljud vene külad, kuid see ei ohustanud venelaste kui rahva edasikestmist. Vepslaste puhul oli olukord teine – nemad olidki väikeste ääremaa-külade rahvas ning perspektiivituiks kuulutamine mõjutas suurt osa nende etnilisest territooriumist.

Vepslaste asuala ääremaastumisele aitas kaasa ka administratiivpiiride muutmine ja väikeste rajoonide likvideerimine, mis ei olnud tõenäoliselt samuti mõeldud rahvuspoliitilise meetmena.²⁶ Ometi kujunes selle tulemusena olukord, kus peaaegu kõik kesk- ja lõunavepsa külad asusid rajoonide perifeerias ehk keskusest kaugel. Lisaks eraldas erinevatesse rajoonidesse jäänud vepsa külasid üksteisest uus autodele sobiv teedevõrk, mis lähtus radiaalselt rajoonikeskustest.²⁷

Brežnevi ajal hakati rääkima uuest ajaloolisest inimeste ühendusest – nõukogude rahvast. Ametlik retoorika sisaldas küll omajagu tõlgendamisruumi, kuid oli selge, et pikemas perspektiivis tuleb mittevene keeltele ja kultuuridele vene keelele ja kultuurile teed anda. Tuleviku nõukogude inimese emakeel pidi olema vene keel ja mõistagi puudutas see ka vepslast. Ametlikust retoorikast juhinduvad Leningradi ja Vologda oblastivõimud võtsid eesmärgiks vepslaste assimileerumist kiirendada – „kustutada“ nad oma piirkonna rahvastikust. Kuivõrd neid oblastiid käsitleti vene piirkondadena, nägid regionaalsed võimud vepslaste kadumises progressi, sammu ühtse venekeelse nõukogude rahva suunas. Kasutades ära nõukogude etnograafias, ametlikus retoorikas ja dokumentides levinud vahetegemist terminite „rahvas“ (*narod, narodnost*) ja „rahvus“ (*natsionalnost, natsija*) vahel,²⁸ väideti passiametnikele ja rahvaloendajatele, et vepslased on rahvas, mitte rahvus, mistõttu ei saavat neid passides ja loendustel vepslastena registreerida: mõlemal juhul tuli kirja panna isiku rahvus (*natsionalnost*). Viimase all peeti tegelikult silmas etnilist kuuluvust laiemalt, kuid juurdunud retoorikat oli võimalik vepslaste „kustutamiseks“ ära kasutada ja keskvõimuorganite vaikival heakskiidul seda tehtigi. Vepslaste registreerimine venelastena oli 1970.–1980. aastatel Leningradi ja Vologda oblastis (kuid mitte rahvusterritooriumina defineeritud Karjalas) massiline ja kindlasti kiirendas see nende ümberrahvustumist. Oblastivõimude sõnum vepslastele oli lihtne ja mõjuv: riik ei tunnusta vepslaste etnilise kooslusena, vaid käsitleb neid venelastena. Sama sõnumit kandis sõna „vepsa“ järjekindel vältimine kohalikus massimeedias ja avalikus elus. Samas jätkus vepslaste ja vepsa keele akadeemiline uurimine erinevates teadusasutustes, väikeses mahus nagu varemgi.²⁹

²⁴ S. Lallukka. The East Finnic Minorities in the Soviet Union. An Appraisal of the Erosive Trends. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1990, lk 143–144.

²⁵ Vt A. Petuhov. Administrativnaja razobščennost´ – faktor uskorenija assimiljacji vepsov. – Problemy istorii i kul´tury vepsskoj narodnosti. Petrozavodsk: Karel´skij filial AN SSSR, IJaLI, 1989, lk 59–61; Ott Kurs. The Vepsians: An Administratively Divided Nationality, lk 73–74.

²⁶ Näiteks Vidla rajoon, mis oli olnud vepsa rahvusrajoon ning kus vepslased moodustasid veel 1959. aastal üle poole elanikkonnast, likvideeriti 1963. Territoorium liideti algul Lodeinoje Polje rajooniga, 1965. aastal aga Podporožje rajooniga.

²⁷ Z. Strogal´ščikova. Ob etnodemografičeskikh tendencijah, lk 39–40; A. Kährnik. Kaduvuse tuhanded vormid, lk 1602, 1610–1611.

²⁸ Pikemalt vt I. Jääts. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail, lk 1530–1533.

²⁹ A. Kährnik. Kaduvuse tuhanded vormid, lk 1606–1607.

Vaenulik vene enamus

Venelaste suhtumist Venemaal elavatesse kohalikesse põlisrahvastesse on juba sajandeid iseloomustanud teatav rohujuuretasandi šovinism. Venelased on harjunud pidama end riiklust kandvaks suurrahvaks, oma keelt riigikeeleks ja usku õigeusuks (*pravoslavie*). Teisi rahvaid on peetud teisejärguliseks, neilt on eeldatud venelaste järgi joondumist. Enamusrahva sellised hoiakud on tõuganud väiksemaid ja nõrgema etnilise identiteediga rahvaid assimileerima. Ka vepslaste venestumine algas juba tsaariajal, kuid tollal oli see protsess aeglane ning puudutas eeskätt nende asuala kaugemaid servi ja soppe.³⁰ Tsaariajal levinud venekeelsed vepslaste nimetused on kõik halvustava kõrvaltähendusega. Vaadakes kasvõi Vladimir Dali „Elava suurvene keele seletavat sõnaraamatut“. Etnonüümi *tšuuud*, mis 19. sajandil tähendas põhiliselt idapoolseid läänemeresoome rahvaid, sh vepslasi, kasutati sageli sõimusõnana. *Tšuhna*, mida pruugiti samuti läänemeresoomlaste tähistamiseks, tähendas muuseas siga, eriti Vologda kubermangus. Samas tähendas see ka inimest, kes istub laua taha palvet lugemata – ühesõnaga veidrikku, kes ei tunne kombeid (vrd *tšudak* – veidrik). *Tšuhnja* tähendas Vologda kubermangus juhmi tola. *Tšuhonski* oli imelikkust ja veidrust tähistav halvustav omadussõna. Kesk- ja lõunavepslaste kohta pruugitud etnonüüm *tšuhhar* polnud ehk nii üheselt halvustav, tähendades ühtlasi metsist, kurti inimest ja sammalt.³¹

Nõukogude ajal mõjutas piirkonna vene enamuse suhtumist vepslastesse suuresti riigi rahvuspoliitika. Õieti olid need kaks tihedalt läbi põimunud. Rahvuspoliitika elluviijad regionaaltasandil kuulusid reeglina ka ise vene enamuse hulka. Alates 1930. aastate lõpust hakkasid naabruses elavad venelased – sageli oli tegemist venestunud vepslaste või nende järglastega – nägema vepslastes potentsiaalseid „rahvavaenlasi“, kelle iseolemispüüded tuli juba eos maha suruda. Vepsa keeles ja vepsluses laiemalt oli justkui midagi nõukogudevaenulikkust ja riigivastast. Neis nähti arengupeatust ja progressi pidurit, millest tuli vabaneda. Sellised arusaamad hakkasid paratamatult mõjutama vepslasi endid ja osa neist, eeskätt nooremad inimesed, võtsid need suhtumised omaks.

Vene enamuse negatiivne suhtumine oli üks põhilisi survemehhanisme, mis pani vepslasi end oma etnilise kuuluvuse ja emakeele pärast halvasti tundma, sundis neid varjama ja mõtlema võimalusele neid muuta.

Vepslaste narrimist nende etnilise tausta ja keele pärast mäletasid minu küsitletud inimesed põhiliselt mitmesugustest õppeasutustest, eriti neist, kus nad õppisid edasi pärast koduküla kooli lõpetamist ja seejuures ühiselamus elasid.³² Oma kooliteed meenutab Vologda oblastist pärit vepslanna:

Kujas koolis käies me vepsa keelt ei häbenenud, aga Timošinos 9.–10. klassis käies meid narriti ja me häbenesime. Meid oli internaaditoas viis vepsa tüdrukut ja me rääkisime omavahel ainult vepsa keelt. Aga poes rääkisime ainult vene keelt, sest meid narriti ja me kartsime. Lapsed narrisid *tšuhhari*, *nemtsõ*³³, et me ei rääkinud mitte vene, vaid mingis arusaamatus keeles. Aga meie rääkisime puhtas vepsa keeles. [– – –] Narrisid kaasõpilased, mitte õpetajad. Kui me nende juuresolekul vepsa keelt rääkisime, siis nad läksid eemale ja narrisid.³⁴

Venelaste torkeid ja sõimu tuli ette ka igapäevaelus ja olmesfääris – poesabas, bussisõidul, ametiasutustes jm. Levinuim vepslaste kohta kasutatav halvustav nimetus oligi *tšuhhar*.

³⁰ Z. Strogal ´ščikova. Vepsy: etnodemografičeskie processy (prošloe i nastojaščee), lk 378–379.

³¹ V. Dal ´. Tolkovoj slovar ´ živogo velikorusskago jazyka. S.-Peterburg – Moskva: T-va M. O. Volf. Tom 4, lk 1369, 1382–1383.

³² III N 1947 V; VI N 1965 V; VII N 1937 V; XXV N 1959 L

³³ Sakslased (vene k).

³⁴ III N 1957 V

Enamikule neist see ei meeldinud, mõjus solvavalt.³⁵ „Meid kutsuti *tšuhharideks* ja nüüdki veel räägitakse, et *vot tšuhharid, tšuhharid!* Meie ei ole *tšuhharid*, me oleme vepslased, täiesti normaalsed inimesed! Kultuursemadki veel kui venelased.“³⁶

Kõik vanamoodsat etnonüümi *tšuhhar* siiski sõimunimena ei tajunud.³⁷ Lõunavepslased kasutasid seda ka enesenimetuseks. 1940.–1950. aastail kirjutati seda veel dokumentidessegi.

Halvustava nimetusena mainiti ka sõna *kaivanõ*.³⁸ Selle teisendina öeldi Timošino piirkonna (Vologda oblast) vene külades vepslaste kohta *kaivaki*.³⁹ Meenutab 1945. aastal sündinud vepslanna:

Venekeelne elanikkond suhtus vepslastesse äärmiselt põlglikult. Ei pilgatud mitte ainult vepslaste vene keele kohmakust, seda, et nad ei rääkinud puhtalt, aga ka vepslaste füüsilisi eripärasid – *vepsõ beloglazõje*.⁴⁰ Sõimati: *tšuhhari, kaivanõ*.⁴¹

Sama naine mäletab üht konflikti, mis tekkis 1980. aastatel vepsa-vene segaasustusega metsatöösulas Kurbas poesabas seistes:

Kaupadega oli tollal ju raskusi. Vepsa naised sõnelesid poesabas ja üks sõnakas venelanna käratas neile käskivas toonis: „Jääge vait, valgesilmised vepslased, mis asja te patraste siin oma lollakas keeles.“ Mina läksin vahele, et mis sa siin õiendad. Ise sa tulid vepslaste maale, sinul tuleb vepsa keel ära õppida, mitte tahta, et meie räägiks vene keelt.“⁴²

Venelased võisid vene keele rääkimist nõuda üsna jõhkralt, eriti purjuspäi. Taustal oli levinud ebakindlus või hirm, et arusaamatus keeles räägitakse venelasi taga või tehakse nende kulul nalja. Kristi Salve on meenutanud juhtumit Ladva poes. Keegi sissesõitnud venelasest juhutööline nähvas vepsa naistele, et mis te siin latrate oma keeles. Seekord sai ta vastuseks, et ta võiks selle isegi ära õppida, kuid tavaliselt läksid vepslased sellises olukorras alandlikult vene keelele üle. Mõned venelased avaldasid arvamust, et vepsa keel on kõige inetum keel. Loomulikult ei jätnud see mõju avaldamata vepslaste enesehinnangule. Kord kui Salve üritas Podporožje bussijaamas oma vepsa tuttavatega vepsa keeles rääkida, kõlas koguni ebamäärane ähvardus kõik vepslased maha tappa.⁴³

Vepslaste etniline identiteet

Peamine kultuuriline teine, kellega vepslased end võrdlesid, olid venelased. Suhe oli väga ebasümmeetriline: ühelt poolt suurrahvas oma pikaajaste ja üldtuntud kultuuritraditsioonidega, teiselt poolt vähetuntud väikerahvas, kellel puudus autonoomia, kellel polnud ei oma kirjakeelt, kirjasõna ega kirjandust. Etniline alaväärsustunne oli kerge tekkima, iseäranis kui

³⁵ X M 1953 V; XI N 1955 V; XII M 1940 L; XVII N 1935 L; XVIII N 1933 L

³⁶ X M 1953 V

³⁷ Näiteks XII M 1940 L; XXII N 1966 V

³⁸ XXIV N 1945 L

³⁹ VI N 1965 V. Nimetusi *kajvany, kajvaki* Dali sõnaraamatus ei leidu. Kaivaniteks on nimetatud ka karjalasi. Etümolooogia on ebaselge. Võimalikuks peetakse seost verbidega *kebovat* (Arhangelski ja Olonetsi kubermangus *kojbovat*) – arstima, nõiduma, ennustama (vt <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>).

⁴⁰ Valgesilmised tšuudid (vene k). Füüsilise antropoloogia andmetel olid vepslased üks pigmendilt kõige heledamad rahvaid Nõukogudemaal, domineerisid heledad silmad ja juuksed (vt V. Pimenov, Z. Strogalaščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija, lk 8).

⁴¹ XXIV N 1945 L

⁴² XXIV N 1945 L

⁴³ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 131–132; K. Salve. Vepslased ja nende keel muuseumisse, lk 27–28.

riigi rahvuspoliitika ja vene enamuse vaenulikud hoiakud seda tagant tõukasid. Hoolimata ametlikust retoorikast, mis kuulutas nõukogude rahvaste ja keelte võrdsust, eksisteeris tege-
likkuses rahvaste ja keelte poolametlik sotsiaalne hierarhia. Selle ülemisel pulgal troonisid
venelased ja vene keel, vepslased ja vepsa keel kiratsesid aga alumisel astmel.

Olulisim, mis vepslasi venelastest eristas, oli vepsa keel. Peamiste traditsiooniliste elat-
usalade ja elulaadi ning päritud füüsiliste tunnuste (rassi) poolest erinesid vepslased oma
vene naabritest (sh venestunud vepslastest) vähe. Lisaks sidus vepslasi venelastega õigeusk.
Oleme venelased, aga räägime vepsa keelt, öeldi vahel.⁴⁴ Seejuures peeti silmas, et ollakse
vene usku, õigeusklikud. Ateismi kuulutava nõukogude võimu perioodil usuline identiteet
siiski üldiselt enam etnilist identiteeti ei varjutanud. Vana rahvausundiga põimunud õige-
usk jäi oluliseks eeskätt külates elavatele vepsa memmedele, selle mõju jäi varjatuks ja
piiratuks.⁴⁵

Selline olukord muutis assimileerumise suhteliselt hõlpsaks. Keelevahetuse järel hakka-
sid vepslased end tavaliselt venelasteks pidama.⁴⁶ Pärast Teist maailmasõda oli vepsa keele
sotsiaalne staatus nõrk ja kasutusala ahtake. Puudusid vepsakeelsed ajalehed, ajakirjad, raa-
matud, raadio- ja telesaated – kõik see mõjus keele prestiižile halvasti. Kirjakeelena, milleta
modernses ühiskonnas hakkama ei saa, kasutasid vepslased vene keelt, mis oli nende silmis
prestiižne.⁴⁷ See tähendab, et vepsa keele maine polnud madal üksnes vene enamuse, vaid
ka paljude vepslaste endi silmis.

Väikese rahvana, kellel polnud oma autonoomset territooriumi, olid vepslased nõukogude
avalikkuses tundmatud. Neist polnud kunagi juttu ajakirjanduses, enamik polnud neist kunagi
midagi kuulnud. Vepsamaast kaugemal on see arusaadav, aga pahatihti ei teatud vepslastest
midagi isegi Leningradis. Vepslaste etnilisele enesehinnangule avaldas see negatiivset mõju,
tekitades neis ebakindlust.

Kristi Salve on rääkinud vepsa naisest, kes nimetas end Teise maailmasõja ajal Gruusias
viibides karjalaseks, sest ei tahtnud, et teda peetaks venelaseks, kellest sealkandis lugu ei
peetud. Vepslaste olemasolust polnud Gruusias keegi kuulnud, karjalasi aga teati, sest tollal
eksisteeris Karjala-Soome NSV.⁴⁸

Lisan kaks näidet 1970. aastate Leningradist. Meenutab 1957. aastal sündinud vepslane:
„Kui ma oma esimese passi sain, 16-aastaselt anti tollal, eks ole, oli mul sinna rahvuseks kir-
jutatud vepslane. Sõitsime Leningradi ja seal ametnik loeb: v-t-s-p? Küsib, et ma ei saa aru,
mis kuradi rahvus see selline on? Heideti nalja, kurat!“⁴⁹

Sarnase suhtumisega seisis silmitsi ühte Leningradi instituuti tööle läinud vepsa naine:

Tööl asudes täitsin ankeedi. Kirjutasin sinna, et rahvuselt olen vepslanna ja oskan vepsa
keelt. Kaadritöötaja küsis, et mis rahvuse sa siia kirjutasid, passi järgi oled ju venelanna. Mina
vastasin, et mis siis sellest. Passi „vepslanna“ ei kirjutata, aga mina ju olen vepslanna. Rääki-
sin temaga emakeeles, et näed, see ongi vepsa keel ja ma pole ju mingi venelane. Rääkisin
talle, kus vepslased elavad. Ise on Leningradist, aga ei tea, et samas oblastis elavad vepslased.
Kaadritöötaja tahtis, et ma ankeedi ümber kirjutaks, aga ma keeldusin.⁵⁰

Osa vepslasi ei näinud vanematelt päritud keele ja identiteedi muutmises probleemi ja
võtsid seda kergelt. Vepslaste venelasteks saamises nähti justkui hariduse levikuga kaasnevat

⁴⁴ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 121.

⁴⁵ Vt K. Heikkinen. Vepsäläisten etninen identiteetti ja ongelmallinen julkisuus, lk 151–155.

⁴⁶ V. Pimenov, Z. Strogal'ščikova. Vepsy: Rasselenie, istorija, problemy etničeskogo razvitija, lk 23.

⁴⁷ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 128.

⁴⁸ Samas, lk 136.

⁴⁹ XX M 1957 L

⁵⁰ XXIV N 1945 L

loomulikku arengut.⁵¹ Näiteks selgitas vepslanna, kes oli passi järgi venelane nagu ta vepslasest abikaasagi:

Sest kõik viidi üle vene keelele ja meile anti vene passid. Mind see ei seganud. Esivanemad olid vepslased, aga meie kasvasime ja käisime koolis ja rääkisime vene keelt ja saimegi venelasteks. Kuni vanaema elas, rääkisid lapsed temaga vepsa keelt, aga meie püüdsime nendega vene keelt rääkida, sest inimestel on vaja õppida.⁵²

Mehega rääkis ta nii vene kui vepsa keeles. Loendusküsimusele rahvuse kohta vastasid mõlemad, et on „nüüd venelased“, sest suhtlevad põhiliselt venelastega.

Samas leidis ka vaadeldaval perioodil Vepsamaal tugeva vepsa identiteediga inimesi, kes olid oma etnilise tausta üle uhked ega häbenenud seda. Sellises hoiakus oli veidi trotsi, teadmist, et paljud rahvuskasulased nende seisukohta ei jaga.⁵³ Enda määratlemisel kasutasid sellised inimesed sõnu „kohalik“, „põline“, „põline vepslane“, „puhas vepslane“.⁵⁴ Sageli kasutati vene keeles nii enda kui teiste kohta ka väljendit „puhtavereline vepslane“ (*tšistokrovnoi veps*). 1950.–1980. aastail oli tugev vepsa identiteet siiski pigem erandlik ja avalikuse ette sellega ei tulnud. Paljud häbenesid oma rahvust ja keelt,⁵⁵ seda õpiti tegema juba maast-madalast, koolipingist saati.

Keeleküsimused

Kuna keel on vepsa identiteedis kesksel kohal, siis peatun keeleküsimustel pikemalt. Alustan koolis kasutatud keelest. Alates 1938. aasta sügisest toimus kogu õppetöö kesk- ja lõunavepsa külakoolides vene keeles, vepsa keelt polnud seal isegi õppeainena. Samas meenutavad paljud 1930. aastatel sündinud vepslased, et kooli minnes ei osanud nad vene keelt.⁵⁶ Mõnes koolis oli vepsa keele rääkimine täiesti keelatud ja selle eest karistati,⁵⁷ palju sõltus õpetajast.

1942. aastal oma kodukülas Maigäris (Bobrozero) esimesse klassi läinud naine, kelle venelasest õpetajanna vepsa keelt ei osanud, meenutab: „Läksime kooli, ei lubatud meil lastel vepsa keeles rääkida. Kui vepsa keeles räägid, karistatakse, pannakse nurka. [– – –] Ei lubatud meil vepslased olla. [– – –] Valitsus ei lubanud vepsa keelt rääkida. Õpetajad ei lubanud vepsa keelt rääkida, muudkui vene keelt oli vaja rääkida.“⁵⁸

Tänaval ja vahetunnis, õpetaja eest salaja, räägiti omavahel siiski vepsa keelt. Vene keelt tollal veel suurt ei osatudki. Edasi õppis eelkõneleja Arskahti (Radogoštš) 7-klasilises koolis, kus ei keelatud õpilastel omavahel vepsa keelt rääkida, aga õppekeeleks oli muidugi jätkuvalt vene keel.

Üldiselt võis koduküla algkoolis omavahelises suhtluses vepsa keelt pruukida. Vepsa-keelne suhtlus võis säilida ka keskuskülas asuva kooli internaadis.⁵⁹ 1950. aastate alguses Mäggäri (Mjagozero) algkooli ja seejärel Järvede (Ozjora) kooli õppima asunud vepslanna meenutab:

Koolis oli suhtumine vepslastesse selgelt ebasõbralik. Meie kolmekesi oma küla tüdrukutega rääkisime kõikjal vepsa keelt, aga selline hoiak oli haruldane. Selleks oli vaja olla tugev

⁵¹ XIV N 1966 L; XV N 1930 L

⁵² XV N 1930 L

⁵³ II M 1941 V; X M 1953 V

⁵⁴ II M 1941 V; VI N 1965 V; XVI N 1932 L; XX M 1957 L; XXI N 1950 L

⁵⁵ V M 1931 V; IX M 1963 V; X M 1953 V; XIV N 1966 L; XIX M 1963 L; XXIII N 1960 L

⁵⁶ V M 1931 V; VII N 1937 V; XV N 1930 L; XVII N 1935 L

⁵⁷ VI N 1965 V; XI N 1955 V; XVII N 1935 L

⁵⁸ XVII N 1935 L

⁵⁹ VI N 1965 V; XIX M 1963 L; XX M 1957 L; XXIV N 1945 L

1960. aastate lõpul jätkus töökäsi ja lapsi veel kaugemateski vepsa külades. Noidal, Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast. Foto: Vello Kutsar, 1968. ERM Fk 1581:510

Pärast ateistliku võitluse leevenemist 1960. aastate keskel lubati taas haudadel surnuid mälestada. Peloo kalmistu, Boksitogorski rajoon, Leningradi oblast. Foto: Ants Viires, 1965. ERM

isikus. Poisid häbenesid vähem, rääkisid vabamalt vepsa keelt. 1.–4. klassini käisin Mäggäri algkoolis. Venekeelseid lapsi seal polnud. Tundides kasutati ainult vene keelt, aga vahetundides suheldi vepsa keeles ja õpetajad seda ei keelanud. 5.–8. klassini õppisin Järvede koolis. Elasin internaadis, koju pääses vaid pühapäevaks. Seal suheldi vahetundides ja internaadis nii vepsa kui vene keeles, vepsa keel siiski domineeris. Aga tendents oli selline, et mida vanemad tüdrukud, seda enam kasutati vene keelt. Kui ma käisin 5. klassis, siis panin tähele, et 8. klassi tüdrukud rääkisid juba pea ainult vene keelt, isegi kodus vanematega. Vene keel oli prestiižsem, moodsam. Mina vepsa keelt ei häbenenud, tundsin uhkust, et oskan veel üht keelt. Üks poiss hakkas minusse seetõttu halvustavalt suhtuma. Andsin talle vastu kõrvu, ausalt öeldes, ja sõimasin, nii et poiss hakkas minust lugu pidama ja isegi nagu kergelt armus minusse. Enda eest tuleb seista!⁶⁰

Mida hilisem aastakümme ja kesksem asula, seda nõrgemad olid vepsa keele positsioonid koolis (ja ka väljaspool kooli). Oma vepsa päritolu varjamine oli tavaline, emakeele rääkimisest üritati hoiduda⁶¹:

1960. aastail õppisime koolis. Vepsa keelt ei rääkinud, kartsimine, et meie üle hakatakse naerma. Aktsent oli, aga varjasime, nagu suutsime. Esimesed kolm klassi siin Nemžis [Nemža], edasi Vidlas internaadis. Hoidku jumal, kui keegi kuuleb, et me oleme vepslased. See on häbiasi, meid narritaks. Kaugemate külade lapsed, näiteks Ladvast, ei häbenenud ega varjanud, rääkisid vabalt vepsa keelt. Neil oli ükskõik.⁶²

Vene keelt oskamata mindi kooli veel aastakümneid pärast sõda.⁶³ Mõnes külas püsis vepsa keel suhtluskeelena kauem ja lapsed kasvasid üles täiesti ükskeelsetena. Näiteks 1960. aastate algul Pžaris (Pjažozero) kooli läinud tüdruk, kelle venelannast ema oli tulnud seal-sesse vepsa külla õpetajaks, abiellunud seal vepslasega ja õppinud ära vepsa keele. Pere kodune keel oli vepsa keel, mistõttu kooli minnes tüdruk vene keelt ei osanud. Kuna koolis olid kõik õpilased vepslased, siis toimusid tunnid küll vene keeles, kuid vahetundides räägiti vepsa keelt: „Uue aastani ei osanud ma üldse vene keelt. [– – –] Koolis oli väga raske õppida, eriti esimestes klassides. Kõik tuli enda jaoks vene keelest vepsa keelde tõlkida ja siis jälle tagasi. Raske oli.“⁶⁴

Sealsamas Pžaris tuli veel 1980. aastate lõpul esimesse klassi lapsi, kelle vene keele oskus oli vilets, sest venekeelne televisioon polnud veel küladesse jõudnud.⁶⁵ Koolis tuli vene keel aga kiiresti selgeks saada ja selleks oli parem vepsa keel unustada: „Koolis räägiti, et vepsa keel segab õppimist, et te kirjutate valesti, eksite sõnarõhkudega. See kõik mõjutab teie edasist saatust, jääte harimatuks.“⁶⁶

Asjaolu, et vene keelt nimetati venekeelses koolis emakeeleks (*rodnoi jazõk*), tekitas vepsa lastes ilmselt segadust ja aitas omalt poolt keelevahetusele kaasa, harjutades vepsa lapsi vene keelt emakeeleks pidama. Eelöeldut arvestades pole ime, et kodukülalt kaugemal edasi õppides oli täiesti tavaline oma etnilist päritolu ja vepsa keele oskust varjata.

Näiteks ei öelnud 1937. aastal sündinud naine Vologda oblasti rajoonikeskuses Belozerskis põllumajandustehnikumis õppides kellelegi, et on vepslane ja oskab vepsa keelt: „Alles kolmandal kursusel sai ajalooõpetaja teada. Küsis, et miks te varjate, et veel üht keelt oskate?

⁶⁰ XXIV N 1945 L

⁶¹ VI N 1965 V; VII N 1937 V; XI N 1955 V; XX M 1957 L; XXIII N 1960 L; XXV N 1959 L

⁶² XXIII N 1960 L

⁶³ XI N 1955 V; XX M 1957 L

⁶⁴ XI N 1955 V

⁶⁵ XXII N 1966 V

⁶⁶ XXVI N 1956 L

Ütlesin, et kardan. Mida te kardate? Et hakatakse narrima. Tema vastas, et selle üle tuleb uhkust tunda, et kaht keelt oskate.⁶⁷

Sarnase loo rääkis 1955. aastal sündinud vepslanna, kes õppis Vologda põllumajandustehnikumis aastatel 1971–1974. Ta läks tehnikumi õppima koos vepslannast sõbrannaga, kellega lepitati kohe alguses kokku, et oma päritolu ja vepsa keele oskust ei afišeerita. Vologdas ei rääkinud nad kunagi omavahel vepsa keeles, nii et koolis ei saadudki teada, et nad pole venelased ja oskavad veel üht keelt. Kui õpingute lõpu poole juhtuski mõni vepsa sõna kõnesse sisse lipsama, ei pööranud keegi sellele enam tähelepanu. „Võib-olla see polnukski probleem, aga me ei tahtnud, et meisse kuidagi teistmoodi suhtutaks, tahtsime olla nagu kõik teisedki inimesed.“ Ka hiljem hoiatas ta Vologdasse õppima tulnud koduküla tüdrukuid, et nood ei räägiks koolis mingil juhul vepsa keelt ega reedaks sellega oma päritolu. „See oli meil juba lapsest saati veres. Et meisse suhtutakse teisiti, ma mõtlen koolis. Häbenesime.“⁶⁸

Lapsepõlves kogetud häbist kõneles ka 1959. aastal sündinud vepslanna:

No üldiselt me lastena, ausalt öeldes häbenesime, et oleme vepslased. Läksime õppima, kõik olid aina venelased, aga meie ... Meid oli vähe. Näiteks meie grupis olin mina üks. Kogu tehnikumis oli meid ehk viis, üks noormees Podporožjest ja keegi veel kuskilt. Häbenesime, et kõik on venelased, aga meie räägime mingis arusaamatus keeles. Ja kui mulle anti pass ja kirjutati seal, et olen venelanna, siis olin muidugi õnnelik, et nüüd olen ma nagu teised ja keegi ei tea, et olen vepslane.⁶⁹

Oma koolikogemustest lähtudes ning kohalike võimude ja vene enamuse negatiivset suhtumist arvesse võttes langetati paljudes peredes tollal otsus vanematelt päritud keelt mitte lastele edasi anda. Seda selleks, et lastel koolis kergem oleks, et nad oskaksid paremini vene keelt, aktsendist vabaneksid, et vepsa keel ei takistaks neid elus edasi jõudmast⁷⁰: „Aga lastega hakkasime millegipärast vene keeles rääkima, et neil koolis kergem oleks, kultuurseteks inimesteks saaksid, raamatuid loeks.“⁷¹

Sama meenutab Vologda oblastis elanud vepslanna: „Oma lastega rääkisime kodus teadlikult vene keelt. Me teadsime juba enda järgi, meil oli koolis väga raske õppida, eriti esimestes klassides. Lastele õpetasime vene keelt, sest kool on venekeelne. Vepsa keele õppisid lapsed ka kenasti ära.“⁷²

Selliste vene keele varal kasvatatud laste vepsa keele oskus jäi reeglina siiski passiivseks. Aru saan, aga rääkida ei mõista, on tavaline lause, mida nüüdsed keskealised oma vepsa keele oskuse kohta ütlevad. Vepsa keele mitteoskamist pidasid mõned vepsa päritolu noored lausa peeneks.⁷³

Vaadeldaval perioodil kinnistus vepslaste seas arusaam, et vepsa keel on vaid omavahe- liseks suhtlemiseks kodukülas, samas kui kogu avalik elu ja suhtlus rajoonikeskustes ja lin- nades käib vene keeles.⁷⁴ Kodukülast kaugemal ei tahetud vepsa keeles rääkimisega endale tähelepanu tõmmata. Näiteks pani Kristi Salve tähele, et liinibussis, millega vepslased sõitsid oma küladest rajoonikeskusesse Podporožjesse räägiti algul veel inertsist vepsa keelt, kuid keskusele lähemale jõudes hakati üha enam kasutama vene keelt ning Podporožjes oli kogu jutt juba venekeelne. Keelevahetus toimus lihtsalt ja loomulikult, automaatselt. Vaid

⁶⁷ VII N 1937 V

⁶⁸ XI N 1955 V

⁶⁹ XXV N 1959 L

⁷⁰ III N 1957 V; XI N 1955 V; XV N 1930 L; XVI N 1932 L

⁷¹ XVI N 1932 L

⁷² XI N 1955 V

⁷³ K. Salve. Vepslased ja nende keel muuseumisse, lk 28.

⁷⁴ V M 1931 V; X M 1953 V; vt ka Kristi Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 131–132.

mõnele vanema põlvkonna esindajale tuli meelde tuletada: räägi vene keeles!⁷⁵

Vepsa keel justkui ei sobinudki avaliku elu keeleks. Meenutab ühes Vologda oblasti vepsa külas 1970. aastail parteitööd teinud vepslane:

Teate, vene keeles on lihtsam rääkida ja suhelda, vepsa keeles on kuidagi keerulisem. Meil oli ettepanek pidada parteikoosolekuid vepsa keeles. Ma olin parteiorganisatsiooni sekretär. Kõik meie kommunistid olid vepslased, venelasi polnud ühtki. Aga väga raske. Ma korra proovisin. Midagi jääb puudu. Vaja on midagi seletada, aga vepsa keeles ei kuku välja nii nagu vene keeles. Raskevõitu.⁷⁶

Kuna kõõgikeeleks taandatud väikest keelt polnud vajalikus suunas arendatud, jäi uue aja nähtuste kirjeldamisel sõnadest ja väljenditest vajaka.

Vepslased linnades

Elu väikestes ääremaakülades ja kiratsevates ühismajandites oli vaene ja raske. Paljud noored ei näinud kodupaigas perspektiivi ja lahkusid sealt esimesel võimalusel linna edasi õppima, tööle, paremat elu otsima. Linnadesse siirdumine kiirenes 1970. aastate teisel poolel kui kolhoosnikele-sovhoosnikele hakati jagama passe. Külad jooksid pikapeale tühjaks, kohale jäi peamiselt vanem põlvkond. 1989. aastaks elas linnades juba 48 protsenti Vene NFSV vepslastest.⁷⁷ Enim leidus neid oma piirkonna rajoonikeskustes ning Leningradis ja Petrozavodskis. Suuremates linnades võisid vepslased end vabamalt tunda, sest seal neid ei tuntud, vaenatud ega narritud.⁷⁸ 1970. aastail Leningradis õppinud naine meenutab:

Noh, suruti maha seda rahvust, inimesed hakkasid justkui häbenema oma rahvust. Aga mina mitte! Piiteris⁷⁹ õppides, metros ja linnas ringi käies, meie rahvas, kes Piiteris õppisid, rääkisime ikka vepsa keeles ja olime õnnelikud. Metroos sõita ja vepsa keeles rääkida oli hea tunne. Välismaalased ju ka sõitsid, miks mitte rääkida? Ma ütlesin: aga miks meie vaikime, räägime ka omas keeles! Ja isegi meeldiv ja hea oli, mulle meeldis!⁸⁰

Mingit suuremat vepslaste koondumist siiski kuskil ei toimunud, vepsa linnakultuuri ei tekkinud. Vepslasi oli liiga vähe, nad hajusid laiali. Üldiselt tähendas kodukülüst lahkumine ja linnastumine kultuurilist ja keelelist venestumist. 1989. aastal pidas vepsa keelt oma emakeeleks veel vaid 51 protsenti Venemaal elanud vepslastest. Linlaste seas oli nende osakaal langenud alla 33 protsendi. Neid, kes väitsid, et valdavad oma emakeelt vabalt, oli veel palju vähem.⁸¹ Levisid segaabielud, sest sobivat vepslastest paarilist oli nii maal kui linnas üha keerulisem leida. Kuna keelebarjäär oli kadunud, ei seatudki seda eraldi eesmärgiks. Segaabieludest võrsunud lastest, kes kasvasid üles venekeelses keskkonnas, said nõukogude rahvaste hierarhiat arvestades peaaegu eranditult venelased.⁸² Neil lastel puudus reeglina isegi passiivne vepsa keele oskus, nii et vepsa vanavanemad pidid suhtlema oma lastelastega vene keeles. Mõni isegi rõõmustas, et lapselaps on venekeelne: seda käsitleti sotsiaalse karjäärina.⁸³

⁷⁵ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 131.

⁷⁶ X M 1953 V

⁷⁷ Z. Stogal 'ščikova. Vepsy na rubeže XX–XXI vekov, tabel 1.

⁷⁸ K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 135–136.

⁷⁹ Peterburis, tollases Leningradis.

⁸⁰ XXVII N 1959 L

⁸¹ Z. Stogal 'ščikova. Vepsy na rubeže XX–XXI vekov, tabel 1.

⁸² Vt B. A. Anderson. Some Factors Related to Ethnic Reidentification in the Russian Republic. – Soviet Nationality Policies and Practices. J. R. Azrael (ed.). Praeger, 1978, lk 318; R. Karklins. Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below. Boston: Allen&Unwin, 1986, lk 36.

⁸³ Vt K. Salve. Vepsäläisten kansallisesta identiteetistä, lk 132.

1980. aastate teisel poolel alguse saanud vepsa-liikumise aktivistid üritasid ümberrahvustumise protsessi peatada. Algul saavutati mõningast edu. 1989. aasta rahvaloenduse andmeil oli vepslasi Vene NFSV-s märksa rohkem kui 1979. aastal (vastavalt 12 142 ja 7550). Ühelt poolt paljastasid need numbrid varasemate kümnendite manipulatsioonid ja võltsingud, teiselt poolt aga näitasid, et vepsa päritolu inimesed määratlesid end senisest julgemalt vepslastena. Taastati vepsa kirjakeel, tekkis vepsakeelne meedia, ilmusid mõned ilukirjanduslikud teosed, vepsa keelt hakati õpetama mõnes Vepsamaa koolis. Oli põhjust ettevaatlikuks optimismiks. Räägiti isegi vepsa territoriaalaautonoomia taastamisest (rahvusringkonnast). 1990. aastatel see tõusulaine paraku vaibus. Nõukogude rahvuspoliitika mõjul alanud etniliste protsesside inerts osutus liiga suureks. Piirkonna vene enamuse suhtumine vepslastesse on küll pisut paranenud, kuid riigi tugi on jäänud minimaalseks. 2002. aastaks langes vepslaste arv Venemaal 8240-ni, 2010. aastaks oli neid järel veel 5936 ning 2021. aastaks 4534.⁸⁴

Kokkuvõte

Miks vepslased 1950.–1980. aastatel siis ikkagi nii kiiresti ja massiliselt assimileerusid? Peamine põhjus oli Nõukogude riigi tollane rahvuspoliitika, sh regionaalatasandil. Riik ja oblasti võimud andsid eeskujule vene enamusele, julgustades nende halvaks panevat, üleolevat ja vaenulikku suhtumist, mis väljendus vepslaste narrimises, ähvardamises ja sõimus. See mõjutas omakorda vepslaste etnilist enesehinnangut ning tõukas neid oma etnilist tausta ja emakeelt häbenema ja varjama ning viimaks ümberrahvustuma. Venelaseks oli vepslastel suhteliselt lihtne hakata, sest ainus, mis neid venelastest selgelt eristas, oli vepsa keel. Vanematelt päritud vepsa keele madal sotsiaalne staatus, kehv prestiiž ja väga piiratud kasutusalala soodustasid oma emakeele hülgamist. Venekeelses koolis õppides omandati vene keel, varakult üritati vabaneda aktsendist. Vepslasi meelitas venelaseks saama võimalus vabaneda etnilisest stigmast – venelastena tõusid nad nõukogude rahvaste poolametlikus hierarhias hoobilt kõige madalamalt astmelt kõige kõrgemale.

Vepslaste assimileerumist soodustasid nende väike arvukus, linnastumine ja segaabelude lai levik. Lisaks andis sellesse oma panuse mitu riigipoolset sammu, nagu külade perspektiivituks kuulutamine ja likvideerimine ning rajoonipiiride muutmine. Viimased polnud arvatavasti mõeldud rahvuspoliitiliste meetmetena, kuid kiirendasid sellegipoolest vepslaste assimileerumist. Ühelt poolt kaotati paljud väiksemad ja kaugemad vepsa metsakülad, teiselt poolt muudeti aga kogu kesk- ja lõunavepslaste asuala peamiselt venelastega asustatud rajoonide ääremaaks.

Kui 1920. aastatel alanud põlismaistamise poliitika oleks jätkunud – kui vepsa rahvuskülanõukogud ja rahvusrajoonid oleks koondatud vepsa rahvusringkonnaks, riigi toel oleks välja arendatud selle keskus (pealinn) ja kohalikest vajadustest lähtuv taristu ning kasvada oleks lastud vepsa haritlaskonnal, vepsakeelses kooliharidusel ja kirjasõnal –, oleks vepslaste arv praegu ilmselt palju suurem ning enamik neist elaks jätkuvalt oma põlisel asualal ja räägiks oma emakeelt. Nõukogude rahvuspoliitika seda aga ei võimaldanud ja nüüd on kardetavasti juba hilja midagi muuta.

⁸⁴ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Вепсы> (vaadatud 31.01.2023).